

ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Θανάσης Καλπαξής

Καθηγητής κλασικής αρχαιολογίας Παν/μείου Κρήτης

Προφανώς λόγω της ιδιότητάς μου, η οποία είναι όμως αμφίβολο κατά πόσο με καθιστά αυτομάτως αρμόδιο, έχω κληρεί να απαντήσω εδώ στο ακόλουθο συγκεκριμένο ερώτημα: Ποια θα έπρεπε να είναι η οργάνωση του Πανεπιστημίου Κρήτης, ώστε να καλύπτει τις σύγχρονες επιστημονικές ανάγκες του γνωστικού αντικειμένου της κλασικής αρχαιολογίας;

Για να φανεί αμέσως πόσο πολύπλοκο είναι να βρεθεί το ζητούμενο, θα ξεκινήσουμε εκθέντος την τελείων προσωπική μου άποψη, με την επιστημονή ότι ακόμα και σ' αυτή τη διατύπωση του προβλήματος εμπεριέχεται μια λανθασμένη αειόλογητη των παραμέτρων που το συνθέτουν. Έτσι, η οργανωτική δομή του Πανεπιστημίου Κρήτης εκπιμάται εκεί ως μεταβλητό μέγεθος, ενώ αντίθετα, οι επιστημονικές ανάγκες του γνωστικού αντικειμένου της κλασικής αρχαιολογίας εμφανίζονται να αποτελούν μια σταθερό υπόγειος διάσταση. Η πραγματικότητα έχει όμως κάπως διαφορετικά.

Αν θέλουμε να αποφύγουμε να μας απευθύνουμε τη μομφή ότι προσδιορίζουμε τις «σύγχρονες επιστημονικές ανάγκες» της αρχαιολογίας αυθαίρετα, τότε είμαστε υποχρεωμένοι να λάβουμε υπ' όψη μας τη πρόλογο της βιβλιογραφίας γύρω από το θέμα, την οποία ο όγκος αυξάνεται, ας σημειωθεί, με επιταχυνόμενο ρυθμό κατά το τελευταίο διάστημα. Ο περιορισμένος χώρος του άρθρου δεν επιτρέπει την, περιληπτική έστω, παρουσίαση της προβληματικής που απασχόλησε τους διάφορους μελετητές του ζητήματος. Επιτρέπει, ωστόσο, την καταγραφή της γενικής εντύπωσης που αποκομίζει κανείς μελετώντας αυτά τα συγγράμματα, η οποία είναι, ότι οι απόμενοι που έχουν εκφραστεί, σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα με ιδιαιτερό οξύτητα, στηρίζουν συχνά εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις, ακόμα και σχετικά με τον ορισμό της

έκτασης και το περιεχόμενο αυτού του ειδικού τομέα της γνώσης. Πιο σημαντικό, ίσως, από την παραπήρημη καθ' εαυτή των διαφοροποιήσεων – ωπωσδήποτε αναμενόμενη στο πλαίσιο μιας συζήτησης που αφορά σε «έναν επιστημονικό χώρο», – είναι ότι οι θέσεις που υποστηρίζονται βρίσκονται σε προφανέστατη εξάρτηση από παράγοντες τόσο εθνικής όσο και γενικότερης πολιτικής ιδεολογίας και από τον βαθμό της συνειδητής ή υποσυνειδητής αποδοχής τους από τον εκάστοτε αρχαιολόγο που συμμετεχει στη συζήτηση. Αυτή η εξάρτηση δεν είναι φυσικά, και δεν θα μπορούσε βέβαια ποτέ να είναι, ένα φαινόμενο χαρακτηριστικό μόνο για την εποχή μας και κατά συνέπεια η παρουσία της δεν επαρκεί ας συνολική εξήγηση των αντιθέσεων. Ας μου επιτραπεί, λοιπόν, μια συντομότατη ιστορική αναδρομή στην πορεία της αρχαιολογίας.

Ως τις πρώτες δεκαετίες αυτού του αιώνα, οι αρχαιολόγοι επενδύουν κατά κανόνα τις δυνάμεις τους στην αναπαράσταση και ερμηνεία των στοιχείων που συνέβουν εκείνη τη μορφή της ομαδικής συμπεριφοράς και δραστηριότητας που πλήθυσμακού συνόλου, την οποία συντίθεται να χαρακτηρίζουμε με τον όρο «πολιτισμός». Σ' αυτό το πλαίσιο, ο πολιτισμός ενος πλήθυσμακού συνόλου, της Μεσοποταμίας, της Αιγύπτου και της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κατέλαβαν, ως εκείνοι που παρήγαγαν τις πλέον σύνθετες εκφράσεις, μιαν εντελώς ξεχωριστή θέση. Με αφορμή, επιπλέον, τις ριζοσπαστικές ανανεωτικές διαδικασίες στην Ευρώπη κατά τον 18ο αιώνα, οι οποίες θρήγαναν την προσωρινή τους ολοκλήρωση στη Γαλατική Επανάσταση, η «δημοκρατική» ελληνική αρχαιοτητά, πάντα βέβαια μέσα από το πρίσμα της τότε πολύ καλύτερα γνωστής ρωμαϊκής αρχαιότητας, αναδειχθήκε σε αδιαμφισβήτητο πολιτισμό

κό πρότυπο των παλιών και των νεοσύστατων κρατών-εθνών. Οι δραστηριότητες των αρχαιολόγων, έστω και χωρίς να ήταν αυτός ο αρχικός τους στόχος, προσέφεραν έτσι, βοηθώντας στην εικονική «μεταφύσηση της Ελλάδας» στην Ευρώπη, είτε με την παραγωγή γνώσης είτε με τη μεταφορά χαρακτηριστικών προϊόντων αυτού του πολιτισμού, άμεσα στις κυβερνήσεις τών, σε συνεχή ανταγωνισμό βριοκόμενων, ευρωπαϊκών δυνάμεων τα απαιτούμενα νομιμοποιητικά στοιχεία για μια βασική πηγή της πολιτικής τους.

Η αναζήτηση, «με την ψυχή» και αναγκαστικά όχι με τη λογική, αυτής της εξιδικευμένης Ελλάδας καθερώθηκε, ως ανταποκρίνομένη στην ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των υπευθύνων και ικανών για την οικονομική και διοικητική της στήριξη στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ως το κατ' εξοχήν ερευνητικό αντικείμενο της κλασικής αρχαιολογίας. Στις αρχές όμως του 20ού αιώνα παραπρόμεμπ μιαν αισθητή μεταβολή, για την οποία έχει προετοιμάσει το έδαφος μια σφραγιδοφόρη στροφή των αρχαιολογικών αντικυρών προς την κατεύθυνση της κατανόησης και ερμηνείας ιστορικών διαδικασιών. Πρόκειται βέβαια για έναν νέο προσανατολισμό, που δεν είναι καθόλου άσχετο προς το γεγονός της ευρύτατης συνειδητοποίησης της ανεπάκειας των λεγόμενων μεγάλων αρχαίων πολιτισμών στο ρόλο τους ως προτύπων για την επιλυση σύγχρονων προβλημάτων. Οι επιδράσεις που άσκησαν στην πορεία της παγκόσμιας ιστορίας νέες ιδεολογικές κατευθύνσεις ήταν φυσικό να έχουν άμεσες συνέπειες και στο χώρο που εξετάζουμε. Η περίφημη μελέτη του A. Riegl, αφιερωμένη στη βιομηχανική παραγωγή τεχνουργημάτων κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, σηματοδοτεί, ήδη με τον προκλητικό για την εποχή της τίτλο, τις νέες εξερλείσεις, οι οποίες μεταφέρουν στο

επίκεντρο του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τις αντιδράσεις του μεμφόμενου απόμονως στις εξωτερικές συνήθειες διαβίωσής του. Ο απαλλαγμένος, δημεν, από ιδεολογικές υποθήκες του επιστημονικού παρελθόντος χώρος, της πρωτοϊστορίας και της προϊστορίας αναδεικνύεται έτσι σε εκείνον τον ερευνητικό τομέα προς τον οποίο θα στραφεί όλο και πιο συστηματικά το ενδιαφέρον και του κοινού και των ειδικών και ο οποίος θα προσδιορίζει σχεδόν αποκλειστικά πλέον την πορεία της αρχαιολογίας. Η αποδοχή είτε του άξωμάτος της ύπαρξης παγκοσμίων κοινών βιολογικών προϋποθέσεων, είτε, για κάποιες δεκαετίες, τη ύπαρξης διαφορετικών φυλετικών προϋποθέσεων ως αφετηρίας της ανθρώπινης ιστορίας, οδήγησε αυτομάτως στην αναζήτηση των παραγόντων που επεβάλλαν τα καταγραφόμενες τελικές διαφοροποιήσεις. Τα αίτια, κατά προέκταση, και όχι πλέον μόνο τα αποτελέσματα της ανθρώπινης συμπειροφόρων, βρέθηκαν, ίδιαιτέρα από το 1920 και μετά, στο επίκεντρο του επιστημονικού προβληματισμού. Η αρχαιολογία, κλασική και προϊστορική, προσσγίγγεις κατ' αυτον τον τρόπο σταδιακά την ανθρωπολογία, με συνέπεια τη σημειωνή διένεξη για τη διάσαφτηση των ορίων αυτών των δύο επιστημών, που για ορισμένους δεν αποτελούν παρά δύο διαφορετικούς τομείς της ίδιας επιστήμης.

Στο πλαίσιο της «ανθρωπολογίκης» διερεύνησης του παρελθόντος, είναι αυτονότερό ότι οι αξιολογήσεις του 19ου αιώνα δεν έχουν πια ασφαλώς θέση, κάτι που προσφέρει στους περισσότερους κρατικούς φορείς και χρηματοδότες της αρχαιολογικής έρευνας το σημαντικό πλεονέκτημα της, σε μεγάλο βαθμό, αποδέμευσης των δραστηριοτήτων τους από το γεωγραφικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου και της παραγωγής εξισού ουσιαστικών αποτελεσμάτων με την επενδυτική διαδίκτυον.

Είναι αυτή της «ανθρωπολογίκης» διερεύνησης του παρελθόντος, είναι αυτονότερό ότι οι αξιολογήσεις του 19ου αιώνα δεν έχουν πια ασφαλώς θέση, κάτι που προσφέρει στους περισσότερους κρατικούς φορείς και χρηματοδότες της αρχαιολογικής έρευνας το σημαντικό πλεονέκτημα της, σε μεγάλο βαθμό, αποδέμευσης των δραστηριοτήτων τους από το γεωγραφικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου και της παραγωγής εξισού ουσιαστικών αποτελεσμάτων με την επενδυτική διαδίκτυον

Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, της Επιπτώσης για Συγκριτική Αρχαιολογία, με δραστηριότητες στην κεντρική Ασία και την κεντρική και νότια Αμερική, όσο και το ζωντανό ενδιαφέρον της γαλλικής κυβερνητικής για τις «εθνικές αρχαιότητες», του οποίου ένας αντίκτυπος είναι η διάθεση εντυπωσιακών χρηματικών ποσών για τις σωτηριές ανασκαφές που συνόρευσαν την εγκατάσταση των νέων σιδηροδρομικών γραμμών στην ανατολική περιφέρεια της χώρας. Αυτό δεν σημαίνει κατά νανγά ότι το ενδιαφέρον για έρευνες στις «κλασικές χώρες» έχει αδρανίσει ή έχει πάψει να υφίσταται. Σημαίνει όμως σαφέστατα, ότι η αρχαιολογική μεθοδολογία δεν προσδιορίζεται πλέον από την έρευνα που διεξάγεται σ' αυτές, στον υψηλό τουλάχιστον βαθμό που προσδιορίζονται ώς την προπολεμική περίοδο.

Οι νέες εξελίξεις είναι ωστόσο απόλυτα φανερό ότι έρχονται σε έντονη αντίθετη προς την παραδοσιακή αρχαιολογική πολιτική στην Ελλάδα. Όπως είναι γνωστό, τα θεμέλια της επιστημονικής αρχαιολογικής δραστηριότητας στο νεοελληνικό κράτος τέθηκαν μέστι στο κλίμα του ρωμανικού κλασικισμού, και για λόγους ιστορικών συγκινών, ειδικά της γερμανικής του απόγρωσης. Αυτό δεν συνέβη μόνο εξαιτίας της χρονικής σύμπτωσης της σύστασης του νεοελληνικού κράτους και της συγκεκριμένης φάσης της πορείας της αρχαιολογίας. Συνέβη κυρίως, ή επώντα παραλλήλα, γιατί η στάση των «φωτισμένων» εθνών απέναντι στην ελληνική αρχαιότητα προσέφεται στις πρώτες ελληνικές κυβερνήσεις έπειτα από ισχυρότατο πολιτικό επιχείρημα. Επιχείρημα, το οποίο μπορούσε να αξιοποιηθεί κατάλληλα σε συνάρτηση με τις εθνικές διεκδικήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι οι Νεοελλήνες θα κατέφερναν να αποδείξουν και να πείσουν ότι αυτοί είναι οι απευθείας απόγονοι των αρχαίων. Τα απαιτούμενα τεκμήρια ήταν σε θέση να προσφέρονται αφέντε μεν η ξρήση της ίδιας με την αρχαιότητα γλώσσας, αρ' επέρου δε σε βασισμός προς την πατρογονική κληρονομιά και τα υλικά της κατάλοιπα. Κύριο μέλημα της ήταν η σφράγιση πολιτικών και ιδεολογικών επιχειρήσεων:

Τίποτα δεν εκφράζει σαφέστερα την παραδοσιακή πλέον θέση της πολιτείας, ότι, δηλαδή, ο ρόλος της διδασκαλίας της αρχαιολογίας στο ελληνικό πανεπιστήμιο

δεν είναι η συμμετοχή στη διεύρυνση της σχετικής γνώσης, αλλά η μεταφορά ενός ήδη παρασκευασμένου προϊόντος, από το γεγονός ότι, ώς τα τέλη του περασμένου αιώνα, οι πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα δεν επαρκούσαν ως προϋπόθεση για τον διορισμό στην αρχαιολογική υπηρεσία, αν δεν συνοδεύονταν από μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία. Σήμερα, η εθελοντιστική συμμετοχή της επιστημονικής κατάρτισης των Ελλήνων αρχαιολόγων στην ευρωπαϊκή πανεπιστημιακά ιδρύματα εκφράζεται διαφορετικά, με την παρατεινόμενη ανυπαρέξια συγκροτημένων μεταπτυχιακών σπουδών ειδικεύοντας στην Ελλάδα.

Συνέπεια της αναγκαίας, ίσως, για κάποια περίοδο, αλλά οπωδήποτε εσφαλμένης πολιτικής της ταύτισης της αρχαιολογικής επιστημονικής δραστηριότητας με τα υπάρχοντα στην Ελλάδα μνημεία, υπήρξε η περιθωριοποίηση αυτής της δραστηριότητας, με την έννοια της μη ενεργού συμμετοχής της στην πορεία της εξέλιξης της αρχαιολογικής επιστήμης. Καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι οι αρχαιολογικές αναζητήσεις αποτελούν την συνέχως μεταβαλλόμενη, ενώ αντίθετα η αντιμετώπιση του θέματος από την ελληνική πολιτεία στη σταθερή διάσταση του προβλήματος, έρχομαι στην απάντηση του αρχαιού ερωτήματος. Βασική προϋπόθεση για να μπορέσει η αρχαιολογία στα ελληνικά πανεπιστήμια να αποφασίσει κατά πόσο και με ποιον τρόπο επιψημεί να ανταποκρίθει στις «σύγχρονες ανάγκες της επιστήμης», και στη συνέχεια να επεμβεί αντιστοίχια, είναι να βρεθεί κατ' αρχήν σε θέση να παρακολουθεί από κοντά πολες είναι αυτές. Αυτό είναι φυσικά ανέφικτο όσο η κλασική αρχαιολογία υποβιβάζεται στο επίπεδο της πατριδογνωσίας, όσο συνεχίζει να μην υπάρχει στην Ελλάδα όχι μόνο ανθρώπινο δυναμικό ειδικευμένο, για παράδειγμα, σε θέματα της ετρουσκικής ή κελτικής αρχαιολογίας, αλλά ακόμα και σε θέματα που αφορούν στην αρχαιολογία της Κύπρου και της Μεγάλης Ελλάδας. Η παραγωγή τέτοιου δυναμικού πρέπει να πρωθηθεί με κάθε τρόπο, προκειμένου αυτοί οι επιστήμονες να συνεισφέρουν στοιχεία που

αναζωγονήσουν την έρευνα, η οποία, παρά την εν μέρει αναμφισβήτητη ποιότητά της, διατρέχει εμφανώς τον κίνδυνο να αποκτήσει η ίδια μουσειακή αειά. Πρέπει να γίνει συνειδητό, ότι η ελληνική αρχαιολογία δεν είναι ένας αυτόνομος κλάδος της αρχαιολογίκης επιστήμης, τον οποίο διέπουν διαφορετικοί κανόνες, αλλά ένα, παρ' όλη τη σημασία του, πολύ μικρό τμήμα αυτής της επιστήμης. Συνειδητή πρέπει να γίνει επίσης, ότι η προστασία και αναδείξη των μνημείων δεν ταυτίζεται με την αρχαιολογική έρευνα, αλλά είναι ένα τμήμα της, η οποία προσφέρει πολύτιμη γνώση, αλλά και στο οποίο θα επέρπεται να εισερέψει η εξισορροπία πολύτιμη γνώση που παράγεται στα υπόλοιπα. Για να εκφράσω αυτή τη σκέψη πιο παραστατικά: ένας μουσείος δεν αξίζει μόνο όσο αξίζειν τα εκθέματά του, αλλά και όσο αξίζει επιστημονικά ο αναλυτικός κατάλογος αυτών των εκθεμάτων. Το Πανεπιστήμιο Κρήτης ούτε είναι ούτε θα είναι βέβαια ποτέ σε θέση να καλύψει από μόνο του και με δικές του πρωτοβουλίες τις «σύγχρονες επιστημονικές ανάγκες» της κλασικής αρχαιολογίας, και επειδή η όποια οργάνωσή του δεν μπορεί να είναι αντιθέτη προς την εκπαιδευτική φιλοσοφία του αρμόδιου υπουργείου, και επειδή εκ των πραγμάτων είναι αδύνατο σε ένα μικρό περιφερειακό πανεπιστήμιο να μην υπάρχουν πάντα αισθητές ελλείψεις σε διδακτικό/επιστημονικό προσωπικό και σε υποδομή που αφορά κυρίως στη βιβλιογραφική καλυψη. Παρ' όλα αυτά, ουσιαστική θα μπορούσε να είναι ήδη η σύμβαρη η συνεισφορά και αυτού του πανεπιστημίου, αν η πολιτεία αντιλαμβανόταν την ανάγκη υπαρξής μιας συνολικής εκπαίδευτικής και επιστημονικής πολιτικής, στο πλαίσιο της οποίας θα ήταν πρόθυμη να εντάξει και την επιστήμη της αρχαιολογίας, απαλλάσσοντάς την από την υποτέλεμην ιδιόπτη της ως «πατριωτικού καθηκόντος». Αν, δηλαδή, αρ. ενός με διεγέρωση την επαγγελματική αποκατάσταση από την εξειδικευμένη επιστημονική κατάρτιση και αποσυνέδεσε τα αποτελέσματα της έρευνας από την εξυπηρέτηση ξεπερασμένων ιδεολογιών και κοντοφθαλμών πολιτικών σκοπιμοτή-

των, και αφ' επέρευε στα ιδρύματα να αποκτήσουν την τελείωση ξεχωριστή τους προσωπικότητα με την καλλέργεια και όλων κατευθύνσεων εκτός της λεγόμενης ελληνικής αρχαιολογίας, η οποία, για λόγους περισσότερο πρακτικούς από ιδεολογικούς, δεν θα έπαιε φυσικά να αποτελεί τον κεντρικό άξονα. Αν το μεγίστο τμήμα των δραστηριοτήτων των τεσσάρων αρχαιολογικών τομέων που υφίστανται αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα δεν επενδύστων, η οποία δυστυχώς κατ επιταγή της πολιτείας συμβαίνει, στην εκπαίδευση υπωφύμων καθηγητών μέσης εκπαίδευσης, αλλά στην υποστήριξη νέων επιστημόνων που επιμούνοι να ασχοληθούν επαγγελματικά με την αρχαιολογία, και ταυτόχρονα υπήρχε η δυνατότητα κάθε τομέας να ειδικεύεται στην καλύψη διαφορετικών επιστημονικών πεδίων αυτού του ευρύτατου γνωστικού αντικειμένου, κάπιτα που θα επέτρεψε μια ορθολογική κατανομή της εργασίας και των μέσων, τότε οι υπάρχουσες δυνάμεις θα ήταν ασφαλές πολὺ συντονώς ικανές να προσφέρουν μιαν ικανοποιητική καλύψη των πραγματικών σημειωνών επιστημονικών αναγκών της κλασικής αρχαιολογίας τόσο στο Πανεπιστήμιο Κρήτης όσο και σε κάθε άλλο ελληνικό πανεπιστήμιο.

Classic Archaeology in the University of Crete

Th. Kalpaxis

In order to meet the current scientific demands of the content of Classic Archaeology, the University of Crete, like every other university, must obtain its own distinctive physiognomy through the cultivation of various scientific sectors within the framework of the so-called Greek Archaeology; the latter in spite of its importance represents only a small part of this science. Professional training must also be distinguished from scientific efficiency. The support of new scientists who expect to make a serious career in archaeology as well as their specialization that will allow the distribution of work and means is more than a necessity. Finally, archaeologists must be kept informed of the current scientific issues of their field.